

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ

СІДЛЕЦЬКА АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 81' 373.7: 81' 373.2

**СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ НА ПОЗНАЧЕННЯ
ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ**

035.01 – українська мова та література

Автореферат

дипломної роботи на здобуття наукового ступеня
магістра філології

Миколаїв – 2019

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Кваліфікаційне дослідження на здобуття ступеня магістра присвячене фразеологізмам на позначення емоційних станів людини.

Фразеологія як лінгвістична дисципліна виникла досить недавно (70-ті роки ХХ століття), хоча цьому передувало чимало десятиліть копіткої праці багатьох зарубіжних та вітчизняних лінгвістів.

На сьогодні фразеологія, ставши самостійною лінгвістичною наукою в системі мовознавчих дисциплін, активно розвивається й досліджується, а розробку й обґрунтування її теоретичних основ тісно пов'язують з іменами Н.М. Амосової, І.К. Білодіда, В.С. Ващенко, В.В. Виноградова, О.І. Єфімова, М.А. Жовтобрюха, В.П. Жукова, Б.О. Ларіна, С.І. Ожегова, Є.Д. Поливанова, М.М. Шанського. Надбання цих лінгвістів стимулювали подальшу дослідницьку роботу відомих сучасних фразеологів, а саме: Н.Д. Бабич, Д.Х. Баранника, Г.М. Удовиченка, В.Д. Ужченка, Л.І. Коломієць, Л.Г. Скрипник, О.С. Юрченка та ін.

Різним аспектам вивчення фразеологічних одиниць присвятили свої праці Б.М. Ажнюк, В.П. Костомаров, В.М. Мокієнко, А.К. Смерчко, О.А. Стишов, О.О. Тараненко. Стилістичний аспект цікавив Д.Х. Баранника, Г.П. Їжакевич, Р.П. Зорівчак, В.С. Калашника, В.В. Коптілова, які відзначають високу фразеологічну активність у текстах преси, що значно впливає на формування літературної норми.

Лінгвістичні студії присвячують не виключно мовознавчим реаліям. Так, емоційна сфера є предметом зацікавлення не лише психологів, а й лінгвістів, оскільки емоції головним чином виражаються людиною вербально. Вони відіграють важливу роль у житті, бо є однією з форм відображення дійсності, є виявом ставлення особи до себе самої й до світу, що її оточує.

Широкі можливості в плані вираження й передачі людських емоцій мають фразеологічні одиниці, які, на відміну від лексичних, здатні точніше й глибше виразити розмаїтий емотивний спектр.

Характерною ознакою фразеологізму є його вторинна номінативність, що пов'язана з образністю (ситуативною асоціативністю), а та, у свою чергу, – з національним світобаченням (ментальністю). ФО репрезентують особливості асоціативно-образного світосприйняття й характерні риси національної самосвідомості. Саме тому ми звернулися до вивчення фразеологізмів на позначення емоційного стану у двох мовах – українській та англійській.

Слід акцентувати увагу й на тому, що, будучи структурно неподільною одиницею з усталеним значенням, фразеологічні одиниці можуть змінювати смисловий центр тієї чи тієї ситуації.

Самі емоції є універсальними феноменами, а способи їх вираження в різних мовах не завжди є тотожними. Отже, збігаючись за змістом, деякі фразеологізми на позначення емоцій можуть змінювати смисловий центр мовленнєвої ситуації, мати різне стилістичне забарвлення, образну основу, семантичні доміанти в різних мовах, особливо неспоріднених, адже в їхній семантиці закодовано компоненти-виразники національної ментальності та культури. Саме це й зумовлює **актуальність нашого дослідження**.

Метою роботи є виявлення семантичних особливостей фразеологічних одиниць української та англійської мов на позначення емоційного стану, що пов'язано з національним світобаченням.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) здійснити вибірку фразеологізмів української та англійської мов на позначення емоційного стану;
- 2) описати вибірку, систематизувавши ФО за обраними критеріями з урахуванням кількісних показників;
- 3) здійснити зіставний системний аналіз фразем на позначення емоційного стану.

Об'єктом нашого дослідження є фразеологізми на позначення емоційного стану в українській та англійській мовах, а **предметом** – їхні семантичні особливості.

Наукова новизна полягає в тому, що в роботі зроблено спробу дослідити й систематизувати фразеологічні одиниці на позначення емоційного стану двох неспоріднених мов – української та англійської.

Практичне значення. Результати розвідки можуть бути використані в наукових дослідженнях із фразеології, при викладанні курсу сучасної української та англійської літературної мов, у спецкурсах із фразеології, лінгвокультурології.

Апробація роботи. Окремі аспекти дослідження були представлені під час виголошення доповіді на тему «Семантичні особливості фразеологічних одиниць української мови на позначення емоційного стану» на щорічній науково-методичній конференції «Могилянські читання» (Миколаїв, 2018 р.), а також у статті «Семантичні особливості фразеологічних одиниць української мови на позначення емоційного стану», уміщеній у молодіжному науковому журналі «Студентські наукові студії» (випуск 34 (78), 2019 р., С. 35-37).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується вибір теми кваліфікаційної роботи, її актуальність, формулюється мета та конкретні завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, подано джерельну базу та методи, що використовуються в розвідці; розкрито її наукову новизну, вказано теоретичне і практичне значення, наведено відомості про апробацію проведеного дослідження.

У **першому розділі «Теоретичні основи дослідження»** розглядається процес становлення фразеологічної теорії. Так, починаючи ще з В. І. Даля, вже в кінці XIX – початку XX століття бачимо прагнення зібрати й осмислити багатство фразеологічного корпусу мови. Праці О. О. Шахматова, П. Ф. Фортунатова, І. І. Срезневського, М. М. Покровського, О. О. Потебні, а далі – С. І. Абакумова, Л. А. Булаховського, Є. Д. Поливанова, Б. О. Ларіна та ін. присвячені

семантичним та граматичним особливостям стійких словосполучень, їх відтворюваності.

Із кінця 40-х до середини 60-х років ХХ століття у відомій монографії Ш. Баллі «Французька стилістика» вперше були сформульовані ознаки стійких словосполучень й підстави для їх класифікації, а в перших працях акад. Віктора Володимирович Виноградова містилося виділення типів фразеологічних одиниць.

У нашій роботі також висвітлено актуальні проблеми сучасної фразеології, встановлено значення терміна «фразеологічна одиниця» на сучасному етапі та визначені позиції вітчизняних та зарубіжних мовознавців щодо проблеми цього визначення. Показується роль фразеологічних одиниць як одного із чинників формування народно-культурного мислення, зазначається, що, оскільки фразеологія описує риси людини, її почуття й емоції, оцінки, дії і вчинки, ставлення до світу й самої себе, об'єкт нашого дослідження, а саме фразеологізми з емотивним значенням, є дуже важливим і дієвим інструментом для вивчення лінгвокультурної картини світу, національного характеру й менталітету народу.

У першому розділі подається й загальна характеристика емоцій. Досліджуємо їх з огляду на те, що емоційні стани є одним із елементів культури й найбільш яскравих людських чинників, які виражаються в мові. Вивчається доробок науковців, що присвятили свої праці вивченню актуальної для нас проблеми (П. К. Анохін, А. Вежбицька, Л. С. Виготський, В. Вундт, Б. Г. Додонов, П. Екман, К. Ізард, Є. П. Ільїн, В. О. Леонт'єв, О. М. Леонт'єв, У. Макдауголл, Р. Плутчик, Ф. Елсфорт, П. В. Симонов та ін.), розглядається дефінітивне наповнення терміна «емоція» зусиллями провідних дослідників, зазначається, що й дотепер загальноприйнятої класифікації емоційних станів не існує, здійснюється огляд найбільш відомих та обґрунтованих класифікацій емоційних станів низки авторів – А. Вежбицької, Б. Г. Додонова, П. Екмана, К. Ізарда, В. О. Леонт'єва;

висвітлюються особливості вербального вираження емоцій, наголошується увага на емотивності фразеологічних одиниць.

У другому розділі «Семантичний аналіз ФО, що виражають емоції людини, в сучасній українській і англійській мовах» проведена семантична систематизація емотивних ФО, виявлено системні (синонімічні та антонімічні) зв'язки між ними.

Увесь зібраний матеріал було розподілено на декілька груп.

1. Першу групу склали фразеологізми, які мають значення «перебувати в певному емоційному стані». Вона є найчисельнішою, а ФО цієї групи позначають перманентну наявність у людини певної (однієї) емоції (стан, який своєрідно забарвлює на певний час діяльність людини). Тут можемо назвати такі ФО: *нічого мовити; битися об поли руками; битися головою об стіни; дертися на стіну; думки (гадки) беруть / взяли (обняли, обсіли); дур голови береться; зійти (сходити) з ума (розуму, глузду), душа тривожиться; зуби скриплять (скрегочуть); відчувати (почувати) себе на сьомому небі; (не) взяв би лихий; цокотіти зубамим; ковтати слину; завмирати / завмерти серцем (душею).*

2. Друга група емотивних ФО включає фразеологізми на позначення зміни емоційного стану. Тут ми виділили такі ФО: *надутися як (мов, наче і т. ін.) сич (індик); пекти (спекти) рака (раків); ніс під себе – зняковіти, злякатися; кров ударила в лице (до лица, в голову та ін.), відлягло від серця (від душі); заганяти / загнати душу в п'яти.*

3. Третю групу складають фразеологізми, що позначають відчуття емоції під час певної дії. До цієї тематичної групи можна віднести такі фразеологізми: *блмнути очима (оком); вкладати душу; дивитися (поглядати) неситим оком; розвішувати (розвісити) вуха (уха).*

Наступне групування фразеологізмів пов'язане з характером і видом емоцій. ФО із негативною семантикою нам вдалося виявити значно більше. Так, на позначення емоції **роздратування** можна виокремити такі ФО: *виходити / вийти з рівноваги (з себе); враг його бери; встати на ліву (не на*

ту) ногу; хай (нехай) воно (він, вона) яким вогнем (полум'ям) горить / згорить; вергати (кидати) громи.

Емоцію **хвилювання** розкривають фразеологізми як (мов, ніби) на голках (на шпильках, на шпичках, на колючках, на терню, гарячим вугіллі); мати страх на душі; як (мов, ніби) на ножках; як (мов, ніби) живцем пектися на рожні; душа (серце) не на місці.

Відчай вербалізують фразеологізми типу завити вовком, вхопитися за голову, рвати (дерти, скубити) на собі (на голові) волосся (патли, чуба); опустити / опускати вуха.

Емоцію **страху** виражають фразеологізми вибивати (бити) дрижаки; бере з-за плечей, ніс під себе; мороз пробігає (пробіг); заганяти / загнати душу в п'яти; труса празнувати; обмирати / обмерти зі страху; обливатися / облитися холодним потом.

Емоція **ненависті** відображається у фразеологізмах стати / стояти кісткою в горлі (поперек горла); ненавистю дихати.

Байдужість виражають ФО *серце мохом (остюками) обростає (поростає); не свербить; як (мов, ніби) ніде нічого, і горя (нужди) мало; лихом об землю; ні гаряче ні зимно; черства душа (серце); зачерствіло серце.*

Радість виражається такими фразеологізмами: вибрикувати гопки; мов собака, заграло серце; (аж) душа (серце) радіє (радується); стриманість; захоплення; задоволення.

Емоцію **спокою** показують фразеологізми як (мов, ніби) у вусі; не хапаючись; володіти / оволодіти собою; сором сором криє (їсть) очі; сором заливає обличчя; заговорила (прокинулася) совість; пробігла собака поміж ногами; не сміти (не могли) дивитися в очі.

Семантична цілісність ФО зумовлює витворення системних відношень, аналогічних лексичним одиницям. Тому доцільним бачимо також групування фразеологізмів, пов'язане з наявністю системних відношень між ними, а саме синонімії та антонімії.

Українська мова має розгалужену фразеологічну синоніміку.

Фразеологічні синоніми об'єднуються спільним значенням, проте в їх основу покладено різні образи, що спричинює певні відмінності у відтінках значення. Наприклад, в основу називання емоції стурбованості, хвилювання в українських ФО значною мірою покладено образ *серця* та *душі*: *аж крається серце (душа); аж серце (душа) тремтить (трепече, трепечеться); аж холоне (захолонуло, похолонуло) серце (душа); горить (палає, пламеніє, палахтить) серце (душа); серце обривається (обірвалося); серце падає (впало); серце мре (завмирає, замирає) / завмерло (замерло); серце стискається (стискується) / стислося (стиснулося); ятриться серце (в серці) / душа (в душі).*

Тут ми можемо простежити, що відчуття стурбованості асоціюється у свідомості українців зі зміною температури: холодом (*аж холоне (захолонуло, похолонуло) серце (душа)*), жаром: (*горить (палає, пламеніє, палахтить) серце (душа)*), фізичним болем: *аж крається серце (душа); ятриться серце (в серці) / душа (в душі)*; зменшенням в об'ємі: *серце стискається (стискується) / стислося (стиснулося)*; нисхідним рухом: *серце обривається (обірвалося); серце падає (впало).*

Фразеологізми також, подібно до лексем, можуть утворювати й синонімічні ряди. ФО синонімічного ряду співвідносяться зі словом, вони є тотожними або близькими за значенням, відрізняються образною структурою, емоційно-експресивним забарвленням, можуть вживатися відповідно до контексту.

Так, синонімічний ряд зі значенням «радіти» включає фразеологізми *душа (серце) радується (співає); пуги радість; не чути землі (ніг) під собою; як (мов, наче, ніби) удруге (знов) на світ народитися; ходити іменинником (як іменинник); на сьомому небі (бути, перебувати); відчувати (ночувати) себе на (сьомому) небі; співати від щастя; аж танцює.*

Синонімічний ряд зі значенням «відчувати страх» репрезентований такими ФО: (*острах*) бере; *страх (жах) проймає; душа в (під) п'яти ховається (скаче); волосся (волос) (на толові) стає (заст. становиться)*

дибом (дротом); волосся (на голові (догори)) піднімається (підіймається); кров холодне (в жилах); жишки трусяться; ноги згинаються (в колінах); наче комашня попід шкурою бігає; мурашки (мурахи) бігають (лазять) за (поза) спиною (по спині, по тілу, за плечима); (аж) мороз іде (йде, сягає, пробігає, продирає) спиною (поза спиною, поза шкірою, поза шкурою, по шкірі, з-за плечей, поза плечима); холодне душа (в душі, на душі); холодне серце (в серці).

Прикладами фразеологічних антонімів на позначення емоційного стану можемо назвати такі: *аж танцює* (дуже веселий□, задоволений) – як чорна хмара (дуже похмурий□, пригнічений□); *брати / узяти близько до серця* (НЕ бути бай□дужим до чогось, переживати за щось) – *хоч трава не росте* (БУТИ БАЙ□ДУЖИМ до чогось, не переживати ні за що); *з легкою душею / серцем* (не у гнітючому стані, без тривоги, без переживань) – *з важким серцем* (у гнітючому стані, в тривозі, у переживаннях).

ВИСНОВКИ

У процесі вивчення науково-теоретичного матеріалу та здійснення на його основі практичного дослідження з означеної проблеми було сформульовано низку узагальнень.

Відзначаємо як найбільш обґрунтовані класифікації дослідників емоцій А. Вежбицької, Б. Г. Додонова, П. Екмана, К. Ізарда, В. О. Леонтьєва, що дозволили окреслити власну методика аналізу вибірки англійських та українських фразеологічних одиниць на позначення емоційних станів людини.

Проаналізовані фразеологічні одиниці на позначення емоційних станів розподілено на групи, виявлено системні (синонімічні та антонімічні) зв'язки між ними. Результати проведеного дослідження дають змогу побачити емоційність як одну з найістотніших рис менталітету українського етносу.

Проведене дослідження не вичерпує порушеної проблематики й окреслює низку **перспектив** щодо подальших розвідок, котрі вбачаються в

залученні ширшої джерельної бази, а отже, більшій кількості самого фразеологічного матеріалу, що допоможе точніше систематизувати й описати семантичні особливості ФО на позначення емоційного стану людини.

Анотація

на кваліфікаційну роботу
на здобуття академічного ступеня магістра

Тема: *Семантичні особливості фразеологічних одиниць української мови на позначення емоційного стану*

У кваліфікаційній роботі здійснено спробу аналізу семантичних особливостей фразеологічних одиниць на позначення емоційного стану людини в сучасній українській та англійській мовах; здійснено вибірку емотивних фразеологічних одиниць, з'ясовано визначення терміна «емоція»; на основі найбільш ґрунтовних класифікацій здійснено зіставний аналіз ФО у двох

мовах – українській та англійській.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічна одиниця, емоція, емотивність, семантична група.

SUMMARY

Sidletska Anastasiia Oleksandrivna. Semantic peculiarities of phraseological units expressing emotional state in Ukrainian and English languages. – Mykolaiv, 2019

The master's thesis is devoted to the study of emotive phraseological units in modern Ukrainian and English languages. This work submits the theoretic introduction to the problem of phraseology, gives the definition of phraseology as an autonomous linguistic discipline, its main goals and functions as well as definition of the idiomatic and stable expressions. The thesis gives an overview of emotion theory, explains the term of emotion, submits its well-known classifications. The graduation work attempts to reveal and systematize these units, shows the contrastive analysis of phraseological units denoting emotions in both English and Ukrainian languages; gives the list of phraseologisms expressing emotional states and describes the found examples. The thesis proves that the use of phraseological units can enhance the emotional expressiveness of the text. As a conclusion, it proves that phraseologisms expressing emotional states are culture-specific, so they can differ among native speakers of the two analyzed languages, thus, phraseological units reflect national traditions, lifestyle, customs and consciousness of the different nations.

Key words: phraseology, phraseological unit, emotion, emotiveness, semantic group.

